

ЗДІЙСНЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ У МЕДИЧНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Будь-які суспільні відносини, які регулюються правом, стають правовими відносинами. Під правовими відносинами розуміють врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, повноважень і відповідальності – і забезпечуються державою [1, с. 345]. Завдяки правовідносинам поєднуються вимоги норм із конкретною поведінкою суб'єктів у механізмі правового регулювання. У зв'язку з цим медична діяльність – це сукупність суспільних відносин, які при врегулюванні нормами права мають характер правових відносин. Специфічною рисою суспільних відносин, які існують у медичних правовідносинах, є те, що вони виникають і розвиваються переважно із приводу особистих немайнових благ людини – життя і здоров'я. Будь-які правовідносини виникають з приводу відомого інтересу, яке додержується членами суспільних відносин. Об'єктом правовідносин є засіб здійснення інтересу, наприклад проведення лікувального процесу лікарем. Взаємовідносини лікаря й пацієнта це різновид правових відносин, при яких і той, і інший є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. На сьогоднішній день відсутня галузь медичного права, тому медичні правовідносини можемо визначити як врегульовані нормами цивільного права й гарантовані державою суспільні відносини у сфері медичної діяльності, суб'єкти яких є носіями юридичних прав і обов'язків, які діють за власним волевиявленням та на засадах юридичної рівності сторін.

Однак медичні правовідносини – бінарна категорія, оскільки складається з двох невід'ємних частин: здійснення суб'єктивних прав і виконання відповідних їм суб'єктивних обов'язків. “Приватноправовими відносинами є заснована на юридичному факті відповідність прав і обов'язків, які встановлюються між особами” [2, с. 75]. Нерозривність здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання суб'єктивних цивільних обов'язків характеризують їх як парні юридичні категорії. Парні наукові категорії як спеціальна логічна форма спрямовані не тільки на констатацію факту взаємозв'язку між певними юридичними абстракціями, але і на пізнання дійсної взаємодії протилежних правових явищ, розкриття їх “саморуху” і єдності [3, с. 82]. Парні “суб'єктивні цивільні права – суб'єктивні цивільні обов'язки” і “здійснення суб'єктивних цивільних прав – виконання суб'єктивних цивільних обов'язків” генетично взаємообумовлені й взаємозв'язані. Дані формально-логічно освічені правові пари об'єднує загальна фундаментальна інституційна основа, родовидовий характер змісту їх єдиного початку, тобто вони відображають узяті з погляду єдиної основи протилежні

прояви її суті, позитивні й негативні сторони одного процесу [4, с. 244]. Звідси і схожість багатьох змістовних (описових) елементів, більшою чи меншою мірою – єдність характеристики. Відмінність даних пар правових феноменів виявляється в їх функціональному призначенні. Суб'єктивні цивільні права й обов'язки відображають статику правових відносин. Це ідеальна модель стану суб'єктивних прав і обов'язків, правовідносин в цілому в певний зафіксований момент часу. На відміну від цього здійснення суб'єктивних прав і виконання суб'єктивних обов'язків – це “рух” правових відносин, іншими словами, динаміка правового явища, опосередковує соціальні процеси реальна поведінка суб'єктів, що безперервно і постійно відбувається в часі й просторі.

Таким чином, формально-логічному і сутнісному зіставленню можуть піддаватися не тільки парні категорії прав, але і пари категорій або декілька пар правових феноменів, якщо вони містять у собі корінну, об'єднуючу властивість, що дозволяє вважати їх єдиною основою абстрактного категоріального ряду або поняття. Зокрема, такими будуть пари “суб'єктивні цивільні права – суб'єктивні цивільні обов'язки” і “здійснення суб'єктивних цивільних прав – виконання суб'єктивних цивільних обов'язків”. Вони як складні багатоструктурні правові явища відображають статику і динаміку змісту ширшого юридичного поняття – цивільних правових відносин – і далі по категоріальному ряду – механізму здійснення цивільних прав і виконання цивільних обов'язків.

Як суб'єктивні права, так і суб'єктивні обов'язки можуть відбутися, існувати і реалізовуватися лише в рамках визначених правовідносин. Іншими словами, медичні правовідносини – це не підстава виникнення вимоги до зобов'язаної особи, а правова конструкція, у рамках якої здійснюється суб'єктивне цивільне право і, відповідно, виконується суб'єктивний цивільний обов'язок. Саме даний підхід дозволяє найефективніше побудувати теоретичну модель правового механізму гарантованого здійснення права і виконання обов'язків.

Суб'єктивне право і суб'єктивний обов'язок виступають не тільки поняттями одного категоріального ряду, але і взаємозв'язані як дефініції. “Під іменем права у змісті суб'єктивного – писав Г.Ф. Шершеневич, – розуміється обумовлена об'єктивним правом можливість здійснення інтересу” [2, с. 74]. Суб'єктивне цивільне право і суб'єктивний цивільний обов'язок визначаються через властиві їм основні характеристики один одного. Наприклад, загальне визначення суб'єктивного права може бути обмежене вказівкою на те, що особа наділена мірою можливої (дозволеної) поведінки в правовідносинах, забезпеченою обов'язками інших осіб [5, с. 135]. Суб'єктивні права й обов'язки протистоять один одному, тобто є категоріями полярними.

Суб'єктивні права й обов'язки не тільки співвідносяться, але і неминуче взаємообумовлюють один одного. Так, якщо пацієнтові належить певне право вимоги у виниклих правовідносинах з надання медичної допомоги, то в лікаря відповідно наявний обов'язок зробити певну дію, і навпаки. Наприклад, лікареві належить право вимоги дотримання пацієнтом назначеного курсу лікування в повному обсязі й у належний термін, відповідно на пацієнтові лежить обов'язок зробити зазначені дії і здійснити їх належним чином. Встановлення юридичних

відносин існує тоді, коли відомий юридичний факт зв'язує право з відомим суб'єктом, покладаючи одночасно обов'язок на інших [2, с. 59]. Залежність між правами і обов'язками така, що без юридичних обов'язків зникає і само право [6, с. 165].

Загальні засади здійснення та виконання прав та обов'язків закріплено у ст.ст. 12, 13, 14 Цивільного кодексу України (далі ЦК України). У ст. 12 ЦК України закріплено основні засади здійснення цивільних прав, що також стосуються медичних правовідносин: 1) особа (пацієнт) здійснює свої цивільні права вільно на власний розсуд. Мається на увазі, що особа може сама визначити доцільність, обсяг, спосіб здійснення наданого їй права, а також вирішувати – використовувати його чи ні. Головне, щоби при цьому особа діяла в рамках не заборонених законом; 2) нездійснення особою (пацієнтом) своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення; 3) щодо здійснення особою (пацієнтом) свого цивільного права діє презумпція добросовісності та розумності – вважається, що поведінка особи із здійснення свого права є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом.

Існують два способи здійснення суб'єктивних цивільних прав – юридичні та фактичні дії. Юридичний спосіб охоплює правочини та інші юридичні дії (наприклад, проведення лазерної мікрохірургії ока) і є характерним для відносних правовідносин. Фактичний спосіб притаманний абсолютним правовідносинам і є, по суті, активною дією з боку уповноваженої особи (наприклад, фізична особа має право на охорону здоров'я).

Цивільний обов'язок – це вид і міра необхідної поведінки суб'єкта, врегульована нормами цивільного права і забезпечена механізмом державного примусу. Обов'язок у медичних правовідносинах покладається на учасників медичних правовідносин. Структура юридичного обов'язку є зворотною стороною суб'єктивного права і складається з таких елементів: 1) необхідність зобов'язаного суб'єкта (лікаря) здійснювати певні дії (активна форма) чи утримуватися від них (пасивна форма). Наприклад, при відмові повнолітньої дієздатної особи від лікування; 2) необхідність зобов'язаного суб'єкта (лікаря) реагувати на законні вимоги уповноваженої сторони (пацієнта). Наприклад, право на скликання консилиуму лікарів або право на інформацію про стан свого здоров'я; 3) необхідність нести юридичну відповідальність лікарем у разі невиконання чи неналежного виконання обов'язку, тобто проведення неякісного лікування або операції.

Кожен член суспільства має знати чіткі межі поведінки, які ясно виражені в нормах у формі конкретних заборон чи дозволів, прав і обов'язків. Стаття 13 ЦК передбачає, що цивільні права здійснюються в межах, наданих договором чи актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав лікар зобов'язаний утримуватися від дій, які могли б порушити права пацієнта. Не допускаються дії, що вчиняються з наміром завдати шкоди йому, а також зловживання правом в інших формах (ч. 3 ст. 13 ЦК України). Зловживання правом у медичних правовідносинах полягає у: 1) здійсненні лікарем своїх прав за допомогою недозволених форм реалізації; 2) використанні лікарем своїх прав “на зло”, “на шкоду” інтересам пацієнта, тобто умисне завдання шкоди у зв'язку із здійсненням

свого права (шкани). Наприклад, призначення лікування, яке не приводить до кращого результату. Ознаками зловживання правом лікарем чи пацієнтом є: 1) наявність у лікаря чи пацієнта власне суб'єктивного права. Будь-які дії, що вчиняються без права взагалі, є звичайним правопорушенням, а не зловживанням; 2) вчинення ними дій щодо його реалізації; 3) використання цього права всупереч його соціальному призначенню; 4) відсутність у цих діях складу правопорушення; 5) встановлення факту зловживання правом компетентними органами; 6) настання у зв'язку з цим юридичних наслідків.

Засади виконання цивільних обов'язків у медичних правовідносинах встановлюються ст. 14 ЦК України: 1) вони виконуються в межах, встановлених договором чи актом цивільного законодавства; 2) особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковими для неї; 3) виконання обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, що встановлені договором чи актом цивільного законодавства; 4) у деяких випадках особа може бути звільнена від цивільного обов'язку або його виконання.

Суб'єктивне цивільне право і відповідний йому суб'єктивний цивільний обов'язок відображає "зв'язаність" суб'єктів (лікаря та пацієнта) даних правовідносин [7, с. 276]. Суб'єктивні права й обов'язки взаємозалежні: зміни в змісті суб'єктивного права одночасно тягнуть зміни в змісті суб'єктивного обов'язку, і навпаки. Ця динаміка відбувається одночасно. Вона іманентна даному правовому явищу. Суб'єктивні права й обов'язки "прагнуть до єдності, тотожності, збігу" [8, с. 172]. Точніше, суб'єктивні права й обов'язки виникають одночасно, тісно взаємозв'язані, і відповідність між ними не порушується ніколи [9, с. 234]. Це основна ознака, що внутрішньо належить правовим відносинам, тому їх порушення об'єктивно веде до появи деструктивних елементів у правовідносинах або припиняє їх.

У загальній системі приватного права "поєднання" прав і обов'язків (коли певна поведінка суб'єкта є одночасно і правом, і його обов'язком) наочно ілюструє ст. 286 ЦК України. Зокрема, ч. 1 та ч. 3 ст. 286 передбачають, що фізична особа має право на таємницю про стан здоров'я, факт звернення за медичною допомогою тощо і фізична особа зобов'язана утримуватися від поширення даної інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел. Подібні приклади ще раз розкривають не тільки кореспондуючі властивості суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, але і їх тісний взаємозв'язок, взаємообумовленість. Об'єктом у даних правових відносинах, як правило, виступають блага, що мають актуальне значення як для самих учасників відносин, так і для третіх осіб, а також для держави і для суспільства в цілому (життя, здоров'я).

Таким чином, можна припустити можливість різної конфігурації, неоднакового поєднання суб'єктивних прав і обов'язків у медичних правовідносинах. Умовно можна виділити такі варіанти співвідношення прав і обов'язків лікаря та пацієнта: 1) повна полярність. Наприклад, у виниклих відносинах з надання медичної допомоги лікареві належить право вимагати приймати призначений курс лікування в повному обсязі й у належний термін, відповідно на пацієнті

лежить обов'язок зробити зазначені дії і здійснити їх належним чином. Даний варіант поєднання суб'єктивних прав і обов'язків має найбільше поширення; 2) поєднання, тотожність (по суті) суб'єктивного права і суб'єктивного обов'язку. Можна припустити: коли здійснення тієї або іншої дії стає одночасно правом лікаря і його обов'язком перед пацієнтом, то домінувати в конкуренції співвідношення прав і обов'язків буде обов'язок лікаря, а право зазначається перш за все для того, щоб дозволити йому мати додаткову можливість виконати цей обов'язок, тобто добиватися реального здійснення обов'язку, можливості його виконати, оскільки сам суб'єкт зацікавлений у виконанні даного обов'язку або через природні права і свободи (наприклад, відносини лікаря та пацієнта), або через функціональне призначення органу (закладу охорони здоров'я) або посадової особи.

Таким чином, здійснення та виконання суб'єктивних цивільних прав та обов'язків у медичних правовідносинах здійснюється на загальних засадах і з метою досягнення спільного інтересу – одужання.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник: Пер. з рос. – Х.: Консум, 2006. – 656 с.
2. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с.: ил. – (Сер.: Юридическое наследие).
3. Нырков В.В. Поощрение и наказание как парные юридические категории: Дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2003. – 187 с.
4. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М.: Юрид. лит., 1976. – 324 с.
5. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М.: Юрид. лит., 1966. – 234 с.
6. Явич Л.С. Общая теория права. – Л., 1976. – 213 с.
7. Матузов Н.И. Личность. Права, демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Изд-во СГУ, 1972. – 345 с.
8. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. – СПб., 1909. – Т. 1. – 254 с.
9. Капустин М. Общая теория права. Логматика. – М., 1898. – 276 с.

УДК 347.453(477)

В.О. Гончаренко

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ ЛІЗИНГУ ЯК ВИДУ ДОГОВОРУ НАЙМУ (ОРЕНДИ) ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Лізинг в Україні явище відносно нове. Лише в 1997 р. лізингове законодавство набуло реальних рис у зв'язку з прийняттям ЗУ “Про лізинг” [1], а в 2003 р. було прийнято ЗУ “Про фінансовий лізинг” [2]. Сьогодні іноземні банки входять на український ринок, спрощуючи доступ до фінансування та збільшуючи